СЕКЦІЯ 1
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.3

Єлісєєва Л.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аналітичної економіки та природокористування
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті розкрито економічну природу соціального капіталу та його основні типи. Досліджено особливості формування капіталу відносин, системного капіталу, визначено детермінанти розвитку їх складових. З'ясовано суть та індикатори оцінки таких видів соціального капіталу як bonding, bridging та linking.
Ключові слова: соціальний капітал, теорія колективних дій, капітал відносин, системний капітал, довіра.

Елисеева Л.В. ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ВИДЫ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА
В статье раскрывается экономическая природа социального капитала, его основные типы. Исследуются особенности формирования капитала отношений, системного капитала, определяются детерминанты развития их составляющих. Конкретизируются суть и индикаторы оценки таких видов социального капитала как bonding, bridging и linking.
Ключевые слова: социальный капитал, теория коллективных действий, капитал отношений, системный капитал, доверие.

Yelisieieva L.V. ECONOMIC CONTENT AND TYPES OF SOCIAL CAPITAL
In the article there are research of the economic content of social capital, its main types. It was found that a feature of social capital is that it combines individual and social aspects in the control and use of resources. There are two types of social capital: the relational capital and the system capital. In the article it is noted that scientists distinguish the bonding, the bridging, and the linking social capital too.
Keywords: social capital, theory of collective action, relational capital, system capital, trust.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку глобальної економіки все більше уваги акцентується на соціальному капіталі як важливому драйвері забезпечення інклюзивного економічного зростання. Це пов'язано з тим, що світова криза 2008–2009 рр. стала каталізатором посилення суспільної недовіри до органів державної влади, погіршення стану державного бюджету, зменшення обсягів вільного капіталу, зростання корупції, соціальної нерівності, а тому вирішення нагальних суспільних проблем потребує активнішої участі організованих спільнот та бізнесу. Крім того, в Україні розвиток таких форм соціального капіталу як волонтерство, громадські організації переконливо довели, що можна успішно вирішувати складні суспільні завдання завдяки згуртованості та соціальній інклюзії. У зв'язку з цим дослідження проблем накопичення, видів, форм соціального капіталу та механізмів його використання є особливо актуальним у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального капіталу започаткували соціологи – Дж. Коулман [1], П. Бурдьє [2], М. Грановеттер [3] та ін. Поступово соціальний капітал став об'єктом міждисциплінарних досліджень та політичних ініціатив. До відомих науковців, які продовжили вивчати соціальний капітал як внутрішній механізм демократії та повноцінний ресурс економічної системи, належать Г. Беккер [4], Н. Лін [5], Р. Патнем [6], Ф. Фукуяма [7] та ін. Окремі аспекти функціонування соціального капіталу розкрито в роботах вітчизняних учених – У. Алейнікової [8], О. Балакірєвої [9], В. Гейця [10] та ін.

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість публікацій, у сучасній науці ще не вироблено уніфікованої дефініції соціального капіталу. Це поняття має широке значення: від сусідської допомоги до громадянської позиції в глобальній економіці, а концепція соціального капіталу намагається пояснити вагомість соціальних взаємозв'язків як акумульованого ресурсу індивіда й суспільства. Проте економічна природа, види, типи зв'язків соціального капіталу є неповністю розкритими в наявних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «соціальний капітал» з'явилося в XIX ст. Цей термін уперше був використаний у роботах Л. Ханіфана, який розглядав його як механізм об'єднання людей для спільної суспільно корисної економічної діяльності. Він відзначав, що соціальний капітал пов'язаний зі створенням нових соціальних зв'язків із «доброї волі, братства, симпатії і соціальних відносин» [11, с. 79].

Самостійна концепція соціального капіталу була розроблена двома соціологами – Дж. Коулманом і П. Бурдьє. Так, Дж. Коулман був переконаний, що формування соціального капіталу відбувається за умови вибору серединного шляху між раціональним вибором егоїстичних індивідів і соціальними нормами, виробленими в суспільстві [1, с. 129]. Для нього соціальний капітал був способом примирити індивідуальні дії та наявну соціальну структуру.

Загалом існує два підходи до трактування соціального капіталу – з позицій традиційної неокласичної економіки та теорій колективної дії (т. зв. теорій другого покоління). З погляду традиційної теорії соціальний капітал – повторювана взаємодія, співпраця між агентами, що забезпечує соціально-економічні ефекти від кооперації. Більшість економістів-класиків уважають його продуктивним ресурсом, оскільки він дозволяє отримати індивідуальний та суспільний ефекти. З погляду класиків-скептиків теорія соціального капіталу поєднує вже розроблені

в мікроекономіці поняття – «уподобання», «раціональний вибір», «стратегії», «репутацію», «кооперацію», а тому нема потреби окремо розробляти теорію соціального капіталу. З позицій теорій колективної дії дослідження соціального капіталу покликане вирішити такі проблеми колективних дій: принципал-агент, проблема безбілетника тощо [12].

На нашу думку, соціальний капітал – сукупність ресурсів, які розміщені в соціальні мережі, тобто ресурси до яких можна отримати доступ чи які можна мобілізувати за допомогою мереж.

Соціальний капітал має спільні та відмінні ознаки порівняно з іншими видами капіталу. Окрім нього, розрізняють також економічний, людський, культурний (символічний), інституційний (набір правил), політичний капітали. На думку Х. Ессера, всі типи капіталу можна класифікувати за двома критеріями: 1) автономність чи гетерономність у виробництві, 2) специфіка використання [13, с. 23]. Відповідно до першого критерію можна визначити до яких благ вони більше належать – приватних чи суспільних. Х. Ессера вважає, що економічний, людський і культурний капітали більше відповідають приватним, тоді як інституційний, політичний – колективним благам, бо виробництво й використання останніх не належать одній людині. Другий критерій характеризує діапазон використання капіталу. Є форми капіталу (наприклад, грошовий), використання яких є широким, тоді як застосування інших форм потребує спеціального соціального середовища (наприклад, культурний капітал). Особливість соціального капіталу полягає в тому, що він поєднує індивідуальні та соціальні аспекти в контролі та використанні ресурсів. З одного боку, він передбачає індивідуальне інвестування в соціальні взаємозв'язки та вигоди, які можуть бути використані індивідом. З іншого, використання соціального капіталу не може контролюватися одним агентом. У такий спосіб особливість соціального капіталу полягає в можливості поєднанні індивідуального й соціального. Відмінність між «індивідуальним» та «соціальним» аспектами соціального капіталу визначена (хоча не завжди явно) в багатьох наукових дослідженнях [5]. Класичне визначення терміну завжди враховує таку подвійну природу.

Відмінність між «індивідуальним» та «соціальним» аспектами стає більш очевидною, досліджуючи основні ресурси та переваги, які можна отримати, взаємодіючи в мережах. На думку Х. Ессера, можна виділити шість типів соціальних ресурсів: 1) доступ до інформації; 2) можливість залучення в підприємницьку діяльність; 3) соціальна підтримка, допомога; 4) соціальний контроль; 5) довіра між учасниками мережі; 6) легітимність норм, цінності та моралі в групі, організації чи суспільстві [13, с. 25]. Отримання доступу до перших трьох ресурсів залежить від індивідуальних якостей актора. У випадку близького знайомства з людьми такі ресурси набувають ознак приватного блага. І навпаки – соціальний контроль, опіка, клімат кооперації, довіра до системи, легітимність норм більше є колективними благами.

На підставі вище зазначеного можна виділити два типи соціального капіталу. З одного боку, соціальний капітал – сукупність окремих ресурсів, які може використати актор прямо чи опосередковано через особисті стосунки з іншими акторами, у які він здійснює капіталовкладення і чекає їх окупності. Це т. зв. капітал відносин (*the relational capital*). Друга складова соціального капіталу містить ознаки соціальної мережі, такі як суспільний контроль, системна довіра, моральні цінності тощо. Вони формуються поза взаємодією індивідуальних акторів і не можуть бути створені окремими людьми. Це т. зв. системний капітал (*the system capital*). Проте такий поділ умовний, оскільки кожен із таких типів соціального капіталу містить ознаки колективного й індивідуального.

Капітал відносин можна розглядати як персональний ресурс актора, вартість якого залежить від попередніх індивідуальних інвестицій у нього. Загальний запас цього капіталу складається з ресурсів та вигоди, які може прямо чи опосередковано отримати актор від взаємодії з іншими акторами. Чим більша кількість учасників, вища цінність ресурсів, тим необхідні менші інвестування та втрати часу. З іншого боку, соціальний капітал можна розглядати як частину доходу. У цьому сенсі капітал відносин подібний до інших типів автономного капіталу, наприклад, економічного та людського. Таким чином, можна використовувати інвестиційну теорію для того, щоб пояснити, коли є (або не є) рентабельним інвестувати в соціальні відносини як альтернативу іншим інвестиціям [4, с. 110–115]. Наприклад, коли матеріальне багатство, добробут збільшуються, відносини з іншими людьми стають «дорожчими». Це пов'язано з тим, що цінність часу зростає. Людина швидше відміняє зустріч з іншими агентами, бо в неї стало менше вільного часу.

До основних видів капіталу відносин належать статусний (positional capital), трастовий (trust capital) і капітал зобов'язань (obligation capital) [5, с. 20].

Якщо людина хоче отримати доступ до значного масиву інформації, а обмежує себе спілкуванням із вузьким колом друзів і знайомих, то вона не зможе досягнути цілі. Це основна ідея концепції структурних дір, що вивчалася Р. Бертом (1992), який продовжив дослідження М. Грановеттера щодо важливості слабких зв'язків [6]. Структурна дира – прірва між різними соціальними мережами. Якщо актори в кожній мережі тісно взаємопов'язані й мають доступ до вузького кола спілкування, то має місце багатократність однотипних контактів. Важливіше підтримувати стосунки з однією контактною особою в кожній мережі, відмовляючись від сильних зв'язків з усіма мережами.

Статусний капітал збільшується зі збільшенням ненадлишкових контактів і збереженням високої цінності ресурсів та можливих переваг, які можуть бути мобілізовані через такі контакти. Краще контактувати з однією людиною з кожної з чотирьох мереж, ніж з чотирма однієї мережі. У межах розрізняють первинні та непервинні контакти. Важливо підтримувати первинні зв'язки з особою, яка найбільше знайома з членами мережі та володіє найбільшим масивом інформації. Інші непервинні зв'язки є другорядними.

У формуванні трастового капіталу особливого значення набуває довіра. Довіра сама по собі вже є капіталом. Довіра – капітал, який приносить користь актору і може бути активований через репутацію актора. Трастовий капітал детермінований очікуваннями, цінністю ресурсів і вигодами, які можна отримати.

Актор також може володіти капіталом зобов'язань. Ступінь залежності одного актора від іншого часто визначається певними зобов'язаннями (т. зв. «credit slips»). Зобов'язання є додатковою мотивацією актора, щоб передати необхідні ресурси чи вигоди. Відмова від передачі означає відмову іншого актора надати певні вигоди в майбутньому. Капітал зобов'язань у такий спосіб складається з

числа зобов'язань, цінності ресурсів і переваг, що ці зобов'язання здатні активувати. Довіра формується з урахуванням надійності акторів, здатності їх виконувати обіцяне, що стає звичним (рутинним). Зобов'язання базуються на певних гарантіях, а не на альтруїзмі. Довіра й зобов'язання особливо пов'язані, коли існує сильна залежність акторів один від одного, актори очікують спільних результатів невизначених у часі, коли немає альтернатив, немає негативних зовнішніх впливів й агенти підтримують перманентні контакти один з одним. Це особливо відчутно в мережах із сильними зв'язками. Це причина, чому раціональний актор не може сформувати капітал відносин лише за допомогою слабких зв'язків. У нього має бути кілька друзів із якими він постійно зустрічається і яких він не розглядає як оптимізаційну ціль.

Основною проблемою структури капіталу відносин є те, що слабкі зв'язки необхідні для доступу до джерел інформації, різних сфер суспільного життя та сильні зв'язки для формування довіри й зобов'язань, а це ускладнює можливість оптимізації. Практика показує, що корисні соціальні мережі є переважно вторинними продуктами від інших дій індивідів [3, с. 42]. Покращення добробуту та зниження залежності один від одного підриває можливості для дешевого встановлення стосунків. Люди більше не збираються один із одним, тому що неявна ціна таких зборів підвищилася. Часто багатство руйнує структурні основи соціального капіталу.

Натомість системний капітал базується на існуванні спільних соціальних норм, націлених на ефективний контроль за поведінкою учасників у суспільстві. Відмінність системного капіталу від капіталу відносин полягає в тому, що «володіння» соціальним капіталом повністю відділене від окремих акторів; до системного капіталу існує доступ лише через відносини між акторами. За словами Дж. Коулмана: «Соціальний капітал – це не приватна власність одного з людей, який отримує вигоду від нього» [1]. По-друге, системний капітал не з'являється від цілеспрямованих індивідуальних зусиль. Усі актори й мережі, незалежно від свого внеску, отримують дохід від використання цього капіталу, але й втрачають під впливом ерозії капіталу (зокрема і ті, хто зацікавлений у його створенні). У такий спосіб системний соціальний капітал – колективна користь чи суспільне благо, створення якого не залежить від інтересу та інвестицій окремого актора. Його виробництво пов'язане з типовими проблемами колективної дії і соціальним вирішенням дилеми, у якій у всіх є інтерес до виробництва колективних товарів, проте ніхто не хоче в них інвестувати.

Якщо ми розглядаємо системний капітал як колективне благо, то саме теорії, які належать «колективної дії» [12], здатні пояснити створення та використання системного капіталу. За допомогою них актуалізуються проблеми безбілетників та деградації соціальних структур, що підтримують цю систему. Системний капітал пов'язаний із суспільним контролем, суспільною опікою, існуванням загального клімату довіри, легітимністю норм, моралі тощо.

Системний контроль з'являється там, де інформація про поведінку членів мережі циркулює швидко й прозоро, унаслідок чого буде відразу помітна ненормативна поведінка. У такий спосіб легко виявляються безбілетники. Системний контроль – прямий наслідок закритої мережевої структури високої щільності зі стабільними відносинами. Проте системний контроль не завжди зручний для його учасників, оскільки всі про всіх знають.

Системна довіра є абстрактним поняттям і узагальненою вірою в те, що належне функціонування всієї системи не пов'язане з окремими акторами [13, с. 115]. Системна довіра здатна усунути недоліки в системному контролі.

Системна мораль існує тому, що актори діють автоматично, а не з егоїстичних інтересів. Мораль, норми, цінності зменшують ризики соціальної дилеми. Унаслідок цього зменшуються трансакційні витрати та ризики для індивідів, організацій, країн. Прикладом системної моралі є відчуття громадянства чи відповідальності. Проте важливо пам'ятати, що системні мораль, довіра та контроль можуть бути системним злом. Наприклад, вони полегшують організовану злочинність, покладені в основі фундаменталістської моралі терориста, прихованих «цінностей» політичних груп тощо. Системна мораль може розвиватися лише внаслідок ефективної системи соціального контролю й системної довіри.

Водночас дослідники часто відзначають такі види соціального капіталу як *bonding, bridging і linking*. *Bonding capital* належить до спільнот, які часто є соціально однорідними. Прикладом є сім'я, школи, церква, сусідство. Індикаторами, які вимірюють і ідентифікують цей капітал, є довіра, рівень соціального згуртування, наявність соціальної і матеріальної підтримки.

Bridging capital – зв'язки, які виникають між індивідами та спільнотами, які об'єднуються з певною метою та не є соціально однорідними. Прикладами є асоціації сусідства (ОСББ), спільнота медичних працівників тощо. Сильний такий капітал може сприяти зайнятості індивіда. Індикаторами, які використовують для виміру такого соціального капіталу, є рівні громадянської активності, групова активність та число контрактів індивіда в соціальних мережах.

До *linking capital* належать форми взаємодії між інституційними системами влади та спільнотами, які вони обслуговують. Наприклад, взаємодія між політиками та їх електоратом. Індикаторами цього виду капіталу є рівень громадянської активності і склад груп.

Ефекти соціального капіталу мають місце в економіці, політиці, соціальному забезпеченні: у політиці – через стимулювання участі в політичному житті і вдосконалення інституційної бази; в економічній діяльності – стимулювання співробітництва між економічними агентами, скорочення операційних витрат; у соціальному забезпеченні – сприяння соціальній єдності, підтримки з боку громади й отримання задоволення від життя.

Висновки. Отже, застосовуючи викладені теоретичні аспекти дослідження економічної природи та типів соціального капіталу до України, можемо відзначити, що в нашому суспільстві: 1) капітал відносин є значнішим за системний капітал; 2) притаманний вищий рівень особистої довіри, ніж інституційної; 3) нерозвинутість системного соціального капіталу зумовлює більші трансакційні витрати для всіх економічних агентів, незважаючи на величину капіталу відносин; 4) потужнішим є *bonding capital*, поступово розвивається *bridging capital* і майже нерозвиненим залишається *linking capital* через високу недовіру до державних інституцій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 121–139.
2. Bourdieu P. The forms of capital / P.Bourdieu // Handbook of theory and research for sociology of Education ; Ed. by J.Richardson. – New York : Greenwood Press, 1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Bourdieu-Forms-of-Capital.pdf.
3. Грановеттер М. Сила слабых связей / М. Грановеттер // Экономическая социология. – 2009. – Т. 10. – № 4. – С. 31–50.
4. Беккер Г. Человеческое поведение. Экономический подход / Г. Беккер. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 671 с.
5. Lin N. A Network Theory of Social Capital / Nan Lin. – New York : Duke University, 2005. – 25 p.
6. Putnam R. Democracies in Flux : The Evolution of Social Capital in Contemporary Society / R. Putnam. – N.Y. : Oxford Press. – 2002. – 522 p.
7. Fukuyama F. Trust : The Social Virtues and the Creation of Prosperity / Francis Fukuyama. – New York : Free Press, Simon & Schuster Inc., 1996. – 480 p.
8. Алейнікова У. Соціальний капітал як економічна категорія: сутність, концепції виникнення / У. Алейнікова // Экономика и управление. – 2012. – № 3. – С. 138–144.
9. Балакірєва О. Ціннісні орієнтації українського суспільства / О. Балакірєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uisr.org.ua/img/upload/files/3_evs_wvs_US_2_2008.pdf.
10. Геец В. Доверие как элемент социального капитала в экономическом развитии Украины / В. Геец // Экон. теория. – 2010. – № 3. – С. 7–19.
11. Hanifan L. The Community Center / Lyda J. Hanifan. – Charleston : General Books LLC, BiblioBazaar LLC, 2009. – 148 p.
12. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтом коллективной деятельности / Э. Остром. – М. : Мысль, 2011. – 446 с.
13. Castiglione D. The handbook of social capital / D. Castiglione, J. W. Van Deth, G. Wolleb. – Oxford : Oxford university press, 2007. – 707 p.